

Vyriausiojo Lietuvos tribunolo praktika taikant vietinius papročius valstiečių paveldėjimo byloje

Jevgenij Machovenko

<https://orcid.org/0000-0003-2930-3526>
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros profesorius
socialinių mokslų daktaras (HP)
Saulėtekio al. 9, 1 rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel.: (+370 5) 236 6175
El. paštas: jevgenij.machovenko@tf.vu.lt

Anatolij Lytvynenko

<http://orcid.org/0000-0001-7410-5292>
Baltijos tarptautinės akademijos ir
Roberto Gordono universiteto doktorantas
Lomonosova st. 4/1, room 216
E-mail: anat.lytvynenko@gmail.com

Šiame straipsnyje nagrinėjami XX a. trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių Vyriausiojo Lietuvos tribunolo kasaciniai sprendimai valstiečių paveldėjimo byloje. Autoriai siekia apibūdinti vietinių papročių taikymo teismų praktiką; nustatyti, Vyriausiasis Lietuvos tribunolas siekė išplėsti ar susiaurinti vietos papročių taikymo sritį. Naudojami Rusijos imperijos ir atkurtos Lietuvos valstybės teisės aktai, Vyriausiojo Lietuvos tribunolo kasaciniai sprendimai, mokslininkų darbai.

Pagrindiniai žodžiai: vietinis paprotys, teisinis paprotys, teisės recepcija, teismų jurisprudencija, kasacinis teismo sprendimas, valstiečių luomas, turto paveldėjimas.

The Jurisprudence of the Supreme Tribunal of the Lithuanian Republic in the Application of Local Customs in Peasantry Inheritance Cases

This article examines the cassational practice of the Supreme Tribunal of the Republic of Lithuania in peasant inheritance cases which were adjudicated in the 1920s and 1930s. The authors aim to describe the case law on the application of local customs as well as to determine whether the Supreme Tribunal of the Republic of Lithuania sought to expand, or, instead, to taper the scope of application of local customs in peasant inheritance disputes. The article paramouly utilizes the jurisprudence of the Supreme Tribunal of the Republic of Lithuania and the legal acts of the restored State of Lithuania, as well as the pre-war legal acts.

Keywords: local custom, legal custom, reception of law, Supreme Tribunal of the Republic of Lithuania (1918–1940), jurisprudence, cassational practice, peasantry, property inheritance, inheritance disputes.

Received: 18/12/2022. Accepted: 01/03/2023

Copyright © 2023 Jevgenij Machovenko, Anatolij Lytvynenko. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

2022 metais paskelbtame straipsnyje (Machovenko, 2022) išnagrinėjome paprotinės teisės recepavimo konstitucinius pamatus ir tarpukario Lietuvos įstatymų leidėjo poziciją dėl teisinių papročių vietos teisinėje sistemoje. Padarėme išvadą, kad 1918 metais priimtas ir įtvirtintas Konstitucijoje sprendimas palikti galioti tuos įstatymus, kurie galiojo Lietuvoje iki karo (kiek jie neprieštarauja Konstitucijai), buvo labai palankus teisiniams papročiams (toliau – ir papročiams) – Rusijos imperijoje pagal paprotinę teisę buvo reguliuojama daug santykių, ypač valstiečių smulkų turtinių ginčų, globos ir paveldėjimo srityse. O nauji nacionaliniai įstatymai palaipsniui siaurino teisinių papročių galiojimo sritį, naikindami tas iki karo galiojusią įstatymų normas, kurios leisdavo taikyti papročius. Itin nepalankus papročiams buvo 1921 m. gruodžio 2 d. Steigiamojo Seimo priimtas „Civilinių įstatymų pakeitimas ir papildymas“, panaikinęs, *inter alia*, Įstatymų sąvado X tomo 1 dalies 1184 straipsnio 5 punktą „Ypatinga paveldėjimo tvarka, besiskirianti nuo bendrosios, nustatoma šiais atvejais: ... 5) valstiečių ir kolonistų paveldėjimo reikaluose; ...“ (Civilinių įstatymų pakeitimas ir papildymas...). Šis pakeitimas likvidavo vieną iš nedaugelio gyvenimo sričių, kuriose papročiai buvo svaresni už įstatymus.

Tęsdami šiuos tyrimus, perėjome prie teismų praktikos analizės ir Vyriausiojo Lietuvos tribunolo (toliau – ir Tribunolo) jurisprudencijoje identifikavome tą bylų kategoriją, kuriose teisiniai papročiai buvo taikomi dažniausiai – valstiečių¹ paveldėjimo bylose. Šio straipsnio *objektas* – Vyriausiojo Lietuvos tribunolo kasaciniai sprendimai, priimti valstiečių paveldėjimo byloje. Kadangi Tribunalas gavo kasacinės instancijos teises 1921 metais, chronologinės šio tyrimo ribos yra XX a. trečiasis ir ketvirtasis dešimtmečiai. Šio straipsnio *tikslas* – išsiaiškinti Vyriausiojo Lietuvos tribunolo požiūrį į žemesnių teismų teisinių papročių taikymo pagrįstumą ir atskleisti galimas papročių galiojimo srities išplėtimo ar susiaurinimo tendencijas. Sprendžiami *uždaviniai*: 1) apibūdinti teismų praktiką dėl papročių taikymo; 2) nustatyti, Tribunalas siekė išplėsti ar susiaurinti papročių taikymo sritį, ar tik išsaugoti esamą padėtį. Šio tyrimo *metodai* – sisteminis, loginis, istorinis, kalbinis ir lyginamasis. Naudojami pirminiai *šaltiniai*: Rusijos imperijos ir atkurtos Lietuvos valstybės teisės aktai, Vyriausiojo Lietuvos tribunolo kasaciniai sprendimai, antriniai: mokslininkų darbai. Publikacijose tarpukario Lietuvos teisės klausimais yra visai nedaug informacijos apie teisinių papročių taikymą (turimų publikacijų apžvalga pateikta minėtame ankstesniame mūsų straipsnyje). Turiningesnė yra monografija apie 1918–1940 m. Lietuvos teisės šaltinius, kurioje, be kita ko, pristatytas įstatymų leidėjo ir mokslininkų požiūris į teisinį paprotį (Maksimaitis, 2001, p. 109–114), tačiau joje teismų praktika pateikta minimaliai, apsiribojant keliomis bylomis. Pasistengsime pašalinti šią spragą.

1. Vyriausiojo Lietuvos tribunolo papročių taikymo palaikymas

Vyriausiojo Lietuvos tribunolo jurisprudencija patvirtina gana platų papročių taikymą valstiečių paveldėjimo santykiams reguliuoti. Tribunolo kasaciniai sprendimai yra turiningi ir duoda daug vertingos informacijos iš teisinių papročių galiojimo srities. Antai Tribunalas nekvestionavo vietinio papročio, kuriuo pasirėmė Ukmergės apskrities I nuovados taikos teisėjas 1922 metais – ištekęjusi už žemės

¹ Rusijos imperijoje valstiečiai buvo luomas, priklausymas jam buvo teisiškai įtvirtintas ir nulemdavo asmens teises ir pareigas. Tačiau 1918 m. Vasario 16-osios Aktas ir 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai panaikino luomines privilegijas ir įtvirtino visų piliečių lygybę įstatymui. Terminu „valstiečiai“ šiame straipsnyje vadinami kaimuose ir vienkiauose gyvenę žemdirbiai ir kaimo amatininkai, ūkininkai ir samdomi žemės ūkio darbuotojai. Buvę valstiečių luomo nariai buvo gausiausia socialinė grupė – net 1939 m. jie tebesudarė 79 proc. Lietuvos gyventojų (išskiriant Klaipėdos kraštą) (Valstiečiai. *Visuotinė lietuvių enciklopedija...*, 2022).

turinčio vyro dukra praranda teisę paveldėti tėvo žemę (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1924 m. sausio 16 d. sprendimas nr. 9...). Iš kito kasacinio sprendimo sužinome, kad Kauno apygardos teismas, nagrinėdamas apeliacinį skundą, vadovavosi vietiniu papročiu, pagal kurį „ieškov[ė] Naciuvienė, kaip gavusi ištekdama už vyro kraitį ir išėjusi iš ūkio, yra laikoma atidalinta ir nustojusia teisės į tėvo palikimą“ (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1924 m. vasario 27 d. sprendimas nr. 71..., p. 60). Tame pačiame sprendime, aiškindamas vietinių papročių svarbą valstiečių paveldėjimo santykiams reguliuoti, Tribunolas atkreipė dėmesį, kad 1921 m. gruodžio 2 d. įstatymu² panaikinta ypatinga valstiečių paveldėjimo tvarka nereiškia tų teisių, kurios buvo įgytos remiantis vietiniais papročiais tuo metu, kai tokie papročiai galiojo, praradimo. Teismas taip pat priminė, kad Civilinio proceso įstatymo 10¹ straipsnyje nustatyta, kad tais atvejais, kai įstatymai leidžia civiliniams santykiams reguliuoti taikyti vietinius papročius, pastarųjų egzistavimas turi būti įrodytas tik tada, kai tai nėra žinoma teismui. Jeigu teismui paprotys žinomas, nesvarbu, iš kurio šaltinio, jo egzistavimo įrodinėti nereikia; „... teismas vietos papročio nustatymui gali remtis savo sprendimais kitose bylose, kuriose šio ginčo dalyviai nėra dalyvavę“³. Tą patį teiginį Tribunolas pakartojo ir 1928 m. sausio 17 d. kasaciniame sprendime (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1928 m. sausio 17 d. sprendimas nr. 52..., p. 32–33).

Tribunolas 1927 m. gegužės 25 d. kasaciniame sprendime nurodė, kad apygardos teismas nepagrįstai nepripažino Deveikiškių kaimo sueigos sprendimo kaip vietos papročio egzistavimo įrodymo (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. gegužės 25 d. sprendimas nr. 453..., p. 121). Iš 1927 m. spalio 12 d. kasacinio sprendimo sužinome, kad apygardos teismas vietos valstiečių papročio, „jog sūnus, išėjęs užkuriom ir gavęs savo dalį, nustojęs teisių palikimui“, egzistavimą nustatė apklausdamas liudytojus (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. spalio 5/12 d. sprendimas nr. 609..., p. 173–175), o 1927 m. lapkričio 17 d. kasaciniu sprendimu Tribunolas nustatė, kad Kauno apygardos teismas neteisėtai „atmetęs jos [atsakovės] prašymą klausiti liudytojus įrodyti vietos įpročiui [t. y. papročiu], jog dukterys, išpasogintos ne tik ištekant, bet ir išvažiuojant į Ameriką, nustojančios teisės gauti dalis iš tėvo palikimo“ (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. lapkričio 17 d. sprendimas nr. 712..., p. 213).

1926 m. kovo 29 d. kasaciniame sprendime Tribunolas konstatavo, „kad 1906.XI.9 ir 1910.VI.14 įstatymai, pakeitę „valstiečių darbo šeimą“ ar „valstiečių kiemą“ kaip skirtinio valstiečių žemės ūkio nuosavybės subjektą, nauju privatinės asmens to paties ūkio nuosavybės subjektu – ūkininku, – nėra taikytini tiems skirtiniams valstiečių žemės ūkiams, kurie prieš išleidus šiuos įstatymus kuriuo nors būdu buvo perėję į atskirų asmenų privatinę individualinę nuosavybę“; šie įstatymai „pavedė ūkio nuosavybę faktiniam šeimos galvai, tuo laiku valdžiusiam ūkį šeimos vardu“. Vyriausiasis Lietuvos tribunolas išaiškino: kai „kyla klausimas dėl valstiečių darbo šeimos nuosavybės likvidavimo 1906 ir 1910 m. įstatymais ir dėl jos pakeitimo tam tikrų ūkininkų, šios šeimos narių, individualine asmens nuosavybe, tai, be abejo, svarbus yra [u]žkurio teisin[ė]s padėties valstiečių darbo šeimoje klausimas, ypač gi klausimas apie tai, ar [u]žkury gali būti tos šeimos galva, kuriam 1906.XI.9 ir 1910.VI.14 įstatymai paveda šią nuosavybę, o jei ji nebūtų jos galva, tai ar jis yra tas teisėtai bendras šeimos turto

² Šiame ir kituose Tribunolo sprendimuose jis vadinamas 1922 m. įstatymu, t. y. pagal jo publikavimo, o ne priėmimo, metus.

³ Čia minimos Civilinio proceso įstatymo pataisos, priimtos 1912 m. (O preobrazovanii mestnogo suda...) sudarė labai palankias sąlygas teisiniam papročiu ilgam išlikti aktualiu teisės šaltiniu: „10¹. Be atvejų, kai pagal patį įstatymą papročio taikymas yra privalomas, priimdamas sprendimą teismas gali, vienai arba abiem šalims padarius nuorodą [į paprotį], remtis visuotinai žinomais vietiniais papročiais, kai vietinių papročių taikymas leidžiamas būtent įstatymu arba įstatymų nesureguliuotais atvejais. Šalis, savo reikalavimams pagrįsti nurodanti į teismui nežinomą vietinį paprotį, privalo įrodyti jo buvimą“. „10². Sprendžiant papročio buvimo klausimą teismas, be bendrai nustatytų įrodymų, gali atsižvelgti į ankstesnius sprendimus analogiškose bylose ir atitinkamų įstaigų liudijimus.“ Pažymėtina, kad šios normos Rusijos imperijoje galiojo ne tik valsčių teismams ir taikos teisėjams, bet ir apygardų teismams.

valdytojas, kuriam tie patys įstatymai paveda tam tikrą dalį bendrojoje kelių asmenų privatinėje nuosavybėje; einant Civ. Proc. Įst. 10¹ str. šis klausimas dėl [u]žkurio teisinės padėties valstiečių darbo šeimoje iki 1906 metų – gali būti bylininkams arba vienam jų prašant sprendžiamas vietos įpročiu [t. y. papročiu], nes tai yra klausimas, kurio įstatymas tiesiog nėra išspręstas, tad [Kauno] apygardos teismas neteisėtai pasisakė, kad čion nesą leistina remtis vietos įpročiu [t.y. papročiu]“ (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1926 m. kovo 29 d. sprendimas nr. 113..., p. 54–56)⁴.

Analogiškai Tribunolas pasiėlgė ir 1926 m. rugsėjo 13 d. kasaciniame sprendime (nurodė, kad Šiaulių apygardos teismas nepagrįstai atsisakė patikrinti atsakovų nurodytą valstiečių paveldėjimo tvarką reglamentuojančio papročio egzistavimą, „sulig kuriuo ištekėjusi mergina – šioje byloje ieškovų motina – gavusi pasogą nustoja paveldėjimo teis[i]ų į tėviškę“) (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1926 m. rugsėjo 13 d. sprendimas nr. 250..., p. 105–107); 1926 m. lapkričio 23/30 d. kasaciniame sprendime (nurodė, kad Panevėžio apygardos teismas nepagrįstai ignoravo atsakovo nuorodą į vietos paprotį, pagal kurį, neva, iki 1906 m. valstiečių šeimos nariai galėjo valdyti žemę nelygiomis dalimis – teismas tokio papročio egzistavimo nepatikrino ir šio klausimo apskritai nesvarstė) (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1926 m. lapkričio 23/30 d. sprendimas nr. 397..., p. 164–166); 1927 m. sausio 17 d. kasaciniame sprendime Nr. 39 (nurodė, kad Kauno apygardos teismas privalėjo vadovautis vienos iš šalių nurodytais papročiais, galiojusiais palikėjo mirties 1918 m. metu) (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. sausio 17 d. sprendimas nr. 39..., p. 10–11); 1930 m. sausio 10 d. kasaciniame sprendime (nurodė, kad valstiečiams paveldint bet kokią, *inter alia*, įsigytą, o ne tik skirtinę žemę, reikia laikytis papročių) (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1930 m. sausio 10 d. sprendimas nr. 35..., p. 14–16), taip pat daugelyje kitų sprendimų.

Tribunolas savo praktikoje ne kartą yra susidūręs su atvejais, kai apygardų teismai atsisakė taikyti vietinį paprotį motyvuodami tuo, kad ypatinga valstiečių paveldėjimo tvarka prieštarauja Konstitucijai, pagal kurią luomai (*inter alia*, valstiečių luomas) buvo panaikinti ir paskelbta visų piliečių lygybė prieš įstatymą. Nagrinėjant šį klausimą, reikia atsižvelgti į tai, kad Konstitucijoje įtvirtinant prieškarinio teisės normų recepciją nuostata dėl konstitucinės kontrolės nebuvo išreikšta *expressis verbis*, o yra kildinama iš nuostatos „24. Srityse, kuriose Lietuvos Valstybės nėra išleistų naujų įstatymų, laikinai palieka tie, kurie yra buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja Laikinosios Konstitucijos pamatiniams dėsniams“ (Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai...). Tai reiškia, kad prieš taikant bet kurią recepuotą teisės normą turėjo būti nustatyta jos atitiktis Konstitucijai. Kadangi nebuvo sukurta specialaus konstitucinės kontrolės organo, kiekvienas teisę taikantis subjektas kiekvienu konkrečiu atveju turėjo savarankiškai atlikti šią funkciją. Tokie subjektai buvo ne tik teismai, bet ir vykdomoji valdžia (Andriulis *et al.*, 2002, p. 314).

„Spręsti“ pirmiausia reiškia „išsiaiškinti“, tačiau niekas negalėjo uždrausti išsiaiškintus klausimus pagal savo kompetenciją išsiaiškinti kitiems teisės subjektams (pavyzdžiui, teismas savo sprendime). Tokia „suskaldyta konstitucinės kontrolės sistema“ šiandienos požiūriu gali būti kritikos objektas, tačiau privatinės teisės santykių subjekto požiūriu teigiami aspektai yra tokios konstitucinės kontrolės sistemos lankstumas, reagavimo spartumas, pareiškėjo ar proceso dalyvio galimybė kelti klausimą ir pateikti savo argumentus dėl vieno ar kito akto konstitucingumo. Žinoma, apygardų teismai turėjo teisę ir net pareigą patikrinti teisės papročio ar įstatymo, leidžiančio taikyti paprotį, konstitucingumą. Tačiau Tribunolas 1927 m. vasario 1 d. ir 1927 m. birželio 2 d. kasaciniuose sprendimuose konstatavo apygardų teismų padarytas klaidas – nei luomų panaikinimas 1918 metais, nei ypatingos valstiečių paveldėjimo tvarkos panaikinimas 1921 m. nereiškia, kad netenkama tų teisių, kurios buvo įgytos pagal vietinius papročius

⁴ Čia ir toliau Rusijos teisės aktų ir teismo sprendimų priėmimo datos nurodomos pagal tuomet Rusijos imperijoje galiojusį kalendorių.

tuo metu, kai tokie papročiai galiojo: „3) kaip matyti iš [Panevėžio] apygardos teismo sprendimo motyvų – apygardos teismas samprotauja šitaip: buvę rusų įstatymai leisdavę valstiečių luomo žmonėms savo paveldėjimo santykiams tvarkyti naudotis savo vietos papročiais, bet Lietuvos demokratinės respublikos konstitucija, panaikinusi luomus, tuo pačiu panaikinusi ir tą buvusią luominę paveldėjimo tvarką; tad šiandien lygūs Lietuvos piliečiai, kurie seniau priklausė valstiečių luomui, jau negali remtis įpročiais [t. y. papročiais] savo paveldėjimo teisėms nustatyti ir privalą tvarkytis bendru civiliniu įstatymu;

4) tuo tarpu šioje byloje eina ginčas dėl palikimo asmens, mirusiojo 1914 m., kada ne tiktai Lietuvos valstybės Konstitucija, bet ir pati Lietuvos valstybė dar nebuvo įkurta, ir kada dabartinėje Lietuvos valstybinėje teritorijoje, įeinančioje tada į Rusijos Imperijos teritoriją, nei luomų tvarka nei leidimas valstiečiams tvarkyti savo paveldėjimo santykius vietos įpročiais [t. y. papročiais] nebuvo panaikinta...“ (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. birželio 2 d. sprendimas nr. 479..., p. 129–130); „Teismo nurodymas, kad buvusiems valstiečiams taikymas papročio priešarautų konstitucijai, nepamatuotas, nes konstitucija, nors ir panaikino luomus, bet nesuvienodino civilinių įstatymų, kuriais reguliuojami atskirų piliečių savytarpiai santykiai“ (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. vasario 1 d. sprendimas nr. 119..., p. 38–39). Šiuose sprendimuose Tribunolas laikėsi tos pačios pozicijos, kaip ir mūsų jau minėtame 1924 m. vasario 27 d. kasaciniame sprendime nr. 71. Tribunolas 1928 m. lapkričio 8 d. kasaciniame sprendime nurodė, kad Konstitucijoje įtvirtinta vyrų ir moterų lygybė nereikia jų palikimo dalių lygybės ir nepanaikina kitų paveldėjimo ypatybių, atsirandančių vietinių valstiečių papročių pagrindu: „Negalima šitą nuostatą laikyti priešaraujanti konstitucijai. Valstybės konstitucija nustato tiktai bendrą principą, kad visi piliečiai, vyrai ir moterys, yra lygūs prieš įstatymus, bet niekam nesuteikia kurių nors civilinių teisių ir nenustato tokios taisyklės, kad paveldėjimo srity likęs turtas būtų dalinamas lygiai ir tarp visų piliečių, todėl įstatymo davėjas konstitucija nesuvaržytas, kam suteikti teisę gauti palikimą ir kokioj daly“ (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1928 m. lapkričio 8 d. sprendimas nr. 633..., p. 186).

Kaip sužinome iš Tribunolo 1927 m. spalio 25 d. kasacinio sprendimo, Kauno apygardos teismas atsisakė laikyti vietinio papročio, motyvuodamas tuo, kad tai prieštarauja dorovei – tai retas motyvas, į kurį verta pažvelgti atidžiau. „... [A]pygardos teismas atsisakė pritaikinti ginčui vietos įprotį [t. y. paprotį], kuriuo atsakovai atskirto prieš ieškinį ir ... kaip tik todėl, kad rado jį priešaraujanti dorovei; tą priešaravimą teismas mato tame, kad esą seserų užlaikymas ligi ištekėjimo ir pasogos joms ištekant, kuriais tuo įpročiu [t. y. papročiu] pakeičiama seserų teisės į tam tikrą tėvų dalį turto, nesudarą „realios brangenybės“, o tiktai „abejotinos vertės spėliojimą“; toks tvirtinimas, be abejo, neatitinka tikrąją, nes tiek užlaikymas, tiek pasogos sudaro tam tikrą realios vertės medžiaginę gėrybę – *sui generis* turtą; kad toks vienos gėrybės pakeitimas kita savaime užgautų dorovę – tai netiesa, nes dorovė nėra jungiama su tam tikra turto rūšimi; tad teismo samprotavimas, padėtas sprendimo pagrindan, kaipo paremtas turto ir sąvokų iškreipimu, atkrita, o jam atkritus, griūva ir pats sprendimas, kuris lieka be jokio pagrindo“ (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. spalio 25 d. sprendimas nr. 663..., p. 38–39). Taigi šio valstiečio papročio esmė ta, kad jei broliai išlaikė seserį iki vedybų ir davė jai krautį, tai atima iš jos teisę į tėvo palikimo dalį. Apygardos teismas laikė, kad išlaikymas ir kraitis neturi aiškiai fiksuotos materialinės išraiškos, yra abejotinos vertės, todėl atimti iš ieškovės palikimo dalį būtų moralės pažeidimas. Tribunolo pozicija aiški – kadangi valstiečių paveldėjimo byloje taikytinas paprotys, atsakovai nurodė jį, o teismas nekvestionavo papročio egzistavimo, vadinasi, jis privalėjo vadovautis papročiu.

Gana detalai papročio taikymo sritį išaiškino Tribunolas 1927 m. gruodžio 1 d. kasaciniame sprendime. Atsakovė rėmėsi papročiu, pagal kurį bevaikė žmona, mirus vyrui, gauna visą jo nekilnojamąjį turtą valdyti iki gyvos galvos. Tačiau Panevėžio apygardos teismas atsisakė laikyti šio papročio egzistavimą įrodytu, motyvuodamas tuo, kad paprotys galioja tik tada, kai jis taikomas kiekvieną kartą panašioje situacijoje. Apygardos teismui žinoma atvejų, kai panašioje situacijoje šis paprotys nebuvo taikomas.

Tribunolas, apibūdindamas šį paprotį, pažymėjo, kad tarp valstiečių jis žinomas visur Lietuvoje (išskyrus Suvalkiją), nuolat taikomas Lietuvos teismų praktikoje (išskyrus Mariampolio teismų apygardą, kuri apima Suvalkiją). Sprendimas laikyti jo egzistavimą neįrodytu „yra neteisėtas, nes prieštarauja įpročių [t. y. papročių] teisės sąvokai“. Tribunolas dar kartą priminė, kad tose ribose, kuriose įstatymų leidėjas leido papročiu veikti, jis galioja ir turi privalomąją galią. Papročio galiojimas nepriklauso nuo to, ar jis taikomas visais panašiais atvejais, ar kai kuriais atvejais nebuvo taikomas, pavyzdžiui, todėl, kad šalys nesikreipė į paprotį ir nereikalavo jo taikyti. „[T]aip pat negali pakeisti įpročių [t. y. papročių] normos, užfiksuotos precedentais, tas faktas, kad atskirais atsitikimais santykių dalyvio nebuvo jos prisilaikyta“ (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. gruodžio 1 d. sprendimas nr. 743..., p. 219–220). Norėtume pažymėti, kad dėl šio klausimo mažo ištirtumo tyrėjai, kalbėdami apie papročių taikymą tarpukario Lietuvoje, dažniausiai remiasi šiuo Tribunolo sprendimu ir cituoja jį iš M. Maksimaičio monografijos (Maksimaitis, 2001, p. 111). Tokiu būdu šis kasacinis sprendimas perkeliamas iš vieno darbo į kitą, todėl gali susidaryti įspūdis, kad šis sprendimas turi kažkokią ypatingą reikšmę arba kad Tribunolas šį klausimą išsprendė pirmą kartą. Iš tikrųjų, kaip matome, Tribunolas pridėjo keletą svarbių detalių aiškindamas papročio taikymo sritį, tačiau apskritai patvirtino savo papročio aiškinimą, ne kartą išdėstyta ankstesniuose sprendimuose, kuriuos mes jau svarstėme.

2. Papročių taikymo ribų susiaurinimas Vyriausiojo Lietuvos tribunolo sprendimais

Visi šie sprendimai gali būti laikomi gana palankiais teisiniam papročiu. Tačiau Tribunolo sprendimuose taip pat galima pastebėti tam tikrą nenuoseklumą. Antai Tribunolas 1925 m. gegužės 20 d. kasaciniame sprendime nors ir nepaneigia papročio egzistavimo, pagal kurį nuo tėvo šeimos atskirti vaikai neturi teisės gauti tėvo palikimo, o našlė gali gauti tik išimtinę (nustatytą išlaikymą iš vaikų iki gyvos galvos), tačiau sutinka su apygardos teismo apeliacine tvarka priimtu sprendimu, kuriame buvo nuspręsta, kad pagal įstatymą paprotys negali būti taikomas tokioje paveldėjimo byloje (manyta, turimas omenyje 1921 m. gruodžio 2 d. įstatymas) (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1925 m. gegužės 20 d. sprendimas nr. 234..., p. 85–87). Tribunolas kažkodėl neatsižvelgė į tai, kad teisiniai santykiai ir ginčas kilo dar iki šio įstatymo priėmimo (ieškinys taikos teisėjui pateiktas 1921 m. gegužės 19 d.), o pats Tribunolas 1924 m. vasario 27 d. kasaciniame sprendime Nr. 71, kurį nagrinėjome anksčiau, nurodė, kad 1921 m. gruodžio 2 d. įstatymu panaikinus ypatingą valstiečių paveldėjimo tvarką, išlieka tos teisės, kurios buvo įgytos pagal vietinius papročius tuo metu, kai tokie papročiai galiojo. Tačiau Tribunolas 1925 m. gruodžio 14 d. kasaciniu sprendimu paaiškino, kad niekas negali paneiginti kieno nors teisės paveldėti valstiečio turtą pagal vietinius papročius, pats neturėdamas teisės paveldėti šio turto; iki 1921 m. gruodžio 2 d. įstatymo galiojusia norma, leidžiančia valstiečiams paveldėti pagal vietinius papročius, galėjo naudotis tik patys įpėdiniai, bet ne tretieji asmenys, ir jokie tretieji asmenys neturi teisės priversti įpėdinių naudotis vietiniais papročiais prieš savo valią (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1925 m. gruodžio 14 d. sprendimas nr. 489..., p. 192–193).

Teismų praktikos analizė rodo, kad Tribunolas nebuvo linkęs plėsti papročio taikymo srities. Antai Tribunolas 1930 m. sausio 8 d. kasaciniame sprendime nurodė, kad Šiaulių apygardos teismas teisėtai neapklausė liudytojų, prašant nustatyti paprotį, pagal kurį nuo tėvo šeimos atskirtas sūnus netenka teisės į palikimo dalį – šio papročio negalima taikyti, nes paprotį įstatymai leidžia taikyti valstiečių paveldėjimo byloje, o šiuo atveju šalys yra kilusios iš bajorų (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1930 m. sausio 8 d. sprendimas nr. 13..., p. 4). Minėtame 1927 m. spalio 5/12 d. kasaciniame sprendime Tribunolas, nors ir dar kartą patvirtino būtinybę remtis papročiais valstiečių paveldėjimo byloje, nurodė Kauno

apygardos teismo klaidą – „...čia byla ne dėl paties paveldėjimo tėvo palikimo, bet byla tarp įpėdinių dėl jų jau paveldėto, bendro turto. Šitam atsitikimui negalima vadovautis B.V. įst. [t. y. Bendrųjų valstiečių įstatų] 13 str., kuris teliečia paveldėjimo tvarką, taigi negalima taikinti papročio“, tokie santykiai patenka į bendrųjų civilinių įstatymų reguliavimo sritį (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. spalio 5/12 d. sprendimas nr. 609..., p. 173–175).

Tribunolas 1928 m. kovo 29 d. kasaciniame sprendime palaikė apygardos teismo sprendimą netenkinti atsakovo prašymo iškviesti liudytojus ir jų parodymais patvirtinti vietinį valstiečių paprotį, pagal kurį, jei brolis iki santuokos išlaikė seserį ir davė jai kraitį, tai ji neturi teisės į tėvo nuosavybės dalį. Tribunolas manė, kad „šioje byloje ieškovės priteistą jom dalį bendro ūkio yra įgijusios ne paveldėjimo keliu tikra to žodžio prasme, o 1906 m. lapkričio 9 dienos įstatymu, kaip darbo šeimos nariai, todėl čia ir negali būti taikomas vietos paprotys dėl įpėdinystės“ (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1928 m. kovo 29 d. sprendimas nr. 248..., p. 93–94). Tačiau, mūsų nuomone, Tribunolas čia vis dėlto prieštarauja savo 1927 m. spalio 25 d. kasaciniam sprendimui nr. 663, kurį jau nagrinėjome ir kuriame kalbama apie tą patį paprotį – jame Tribunolas nurodė, kad reikia vadovautis šiuo papročiu.

Iš Tribunolo kasacinių sprendimų išskirtume ir plačiau išnagrinėtume vieną, mūsų nuomone, labai reikšmingą teisinių papročių taikymo sričiai Lietuvoje nustatyti. Iš 1924 m. vasario 1 d. kasacinio sprendimo (Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1924 m. vasario 1 d. sprendimas nr. 34..., p. 25–28) sužinome, kad 1920 metais Šiaulių apskrities Joniškių nuovados taikos teisėjas nagrinėjo Igno Didžklopio ieškinį prieš Igną Navidonską ir jo žmoną Valeriją. Ieškovo brolis Matas Didžklopis 1915 metais mirė bevaikis, palikęs našlę Valeriją, kuri vėliau ištekėjo už Igno Navidonsko. Anot ieškovo, „Navidonskai užvaldė visą Mato Didžklopio paliktą ūkį; Navidonskienei tepriklauso našlės teisė į 1/7 dalį; todėl Ignas Didžklopis prašė priteisti jam 6/7 dalis ginčijamojo ūkio, išimti ūkį iš atsakovų išimtinio valdymo ir perduoti jį į bendrą ieškovo ir atsakovės Navidonskienės valdymą nurodytomis dalimis“. Kasaciniame sprendime nuorodos į normą nėra, tačiau akivaizdu, kad ieškinys buvo grindžiamas Įstatymų sąvado X tomo I dalies 1148 straipsniu, kuris buvo pakeistas 1921 m. gruodžio 2 d. įstatymu, o paveldėjimas įvyko 1915 metais⁵. Taikos teisėjas ieškinį atmetė. Tačiau Šiaulių apygardos teismas, nagrinėdamas Igno Didžklopio apeliacinį skundą, konstatavo, kad ginčijamas sklypas pagal 1906 m. lapkričio 9 d. ir 1910 m. birželio 14 d. įstatymus asmeninės nuosavybės teise priklauso Matui Didžklopiui, o atsakovai nekėlė klausimo dėl vietinės teisės papročio taikymo savo teisėms į Mato Didžklopio žemės sklypą pagrįsti, todėl byla nagrinėtina bendrojo įstatymo pagrindu. Apygardos teismas taikos teisėjo sprendimą panaikino ir Igno Didžklopio ieškinį tenkino.

Kasaciniame skunde Valerija Navidonskienė nurodė, kad pagal 1906 m. lapkričio 9 d. įstatymą⁶ „skirtinos valstiečių žemės sklypai, kurie yra bendrame valdyme kelių žmonių, nesančių tarp savęs

⁵ 1921 m. gruodžio 2 d. įstatymas, *inter alia*, iš dalies pakeitė Įstatymų sąvado X tomo I dalies 1148 straipsnį – vietoje normos „Teisėta žmona po vyro tiek esant gyviems vaikams, tiek ir nesant, gauna nekilnojamojo turto *septintadalį*, o kilnojamojo turto – *ketvirtadalį*“ atsirado norma „Žmona gauna po vyro 1/4 dalį jo nekilnojamojo ir kilnojamojo turto nuosavybėn; jeigu nėra vyro likusių vaikų ar jų tiesiosios linijos (1127 str.) įpėdinių, žmona gauna po vyro kitas 3/4 dalis iki gyvos galvos arba ligi jai ištekėsiant“. Kartu iš dalies pakeistas su 1148 straipsniu susietas 1151 straipsnis: „Kai mirusysis neturėjo nuosavo nekilnojamojo turto, o liko tik kilnojamas, tai jo našlė gauna, esant gyvam jos šešuriui, nurodytą dalį iš tos pastarajam priklausančio nekilnojamojo turto dalies, kuri būtų buvę palikta jos mirusiam vyriui, ir ketvirtą dalį iš vyro nuosavaus kilnojamojo turto; bet į šešuro kilnojamojo turto, jam esant gyvam, ji neturi teisės.“ Šiame straipsnyje žodžiai „ir ketvirtą dalį iš vyro nuosavaus kilnojamojo turto“ buvo pakeisti žodžiais „ir iš vyro kilnojamojo turto gauna sulig 1148 straipsnio“.

⁶ Siekiant teisingai perprasti šį klausimą, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad 1906 m. lapkričio 9 d. įstatymo I straipsnio 1 punkte nustatyta: valstiečiui ir jo šeimai paskirto naudotis bendruomeninės žemės sklypo valdytojas turėjo teisę reikalauti, kad šis sklypas jam būtų priskirtas asmeninės nuosavybės teise; o III straipsnio 2 punkte nustatyta, jeigu nurodytą sklypą nedalomai valdo keli asmenys, nesusiję vienas su kitu tiesiąja žemutine giminytės linija, jis yra jų bendroji nuosavybė.

tiesioginių linijų giminėmis, sudaro tų asmenų bendrą nuosavybę; o kadangi 1906 m. įstatymas užtiko ginčijamame ūkyje Matą Didžklopį ir jo žmoną Valeriją, šios bylos atsakovę, kurie abu bendrai ūkį valdė, ir kadangi žmona ir vyras nėra tarp savęs tiesioginės („priamoj nischodiaščeį“) linijos giminėmis, tai atsakovė Didžklapienė-Navidonskienė turi lygią nuosavybės teisę į tą ūkį, kaip ir jos miręs pirmasis vyras Matas Didžklapis. ...mirus bendram savininkui vyrui kyla klausimas, ar jo dalis bendram turte sudaro jo palikimą bendrais dėsniais, ar tenka antram bendro turto savininkui, kaipo šeimos nariui, šiuo atžvilgiu našlei; nors įstatymas atsakymo į šį klausimą neduoda, bet jis neduoda jo todėl, kad klausimas buvo tais laikais sprendžiamas valsčiaus teismų, kurie sprendė jį ne įstatymu, o papročiais; paprotys sudaro materialinės teisės normą ir panaikinus valsčiaus teismus bendrieji teismai privalo čion taikinti paprotį *ex officio*“. Rusijos imperijos valstybės taryba išaiškino, kad 1906 m. lapkričio 9 d. įstatymas „...suteikimu šeimos galvai asmens nuosavybės nepanaikinęs šeimyninės nuosavybės dėsnio, o todėl mirus tokiam savininkui, šeimos galvai jo turto tenka kitiems šeimos nariams ir padidina kiekvieno jų dalis, bet netenka bendromis civilės įpėdinystės teisėmis jo giminėms, nedalyvaujantiems šeimoje; taigi ieškovas jokių teisių į Mato Didžklapio turtą nėra įgijęs“.

Atsižvelgdamas į kasacinį skundą, Tribunolas pateikė 1906 m. lapkričio 9 d. įstatymo nuostatų išaiškinimus. Kadangi mus domina galimybė taikyti papročius, nesigilindami į privačios žemės nuosavybės teisės valdymo ir disponavimo detales, apsiribosime Tribunolo išaiškinimu, kad vyras visiškai atstoja žmoną, ji nėra ta atskira šeimos narė, kuriai galėtų priklausyti dalis ir kuriai, mirus šeimos galvai, galėtų atitekti jo turtas. Žmona „...1906.XI.9. įstatymu tuomet tegauna šios: likviduojamos šeimyninės nuosavybės dalį, kuomet jos vyro nebėra ir kuomet ji valdė sklypą viena be vyro su vaikais, vadinasi – kuomet ji yra našlė arba netekėjusi“. Kadangi įstatymo įsigaliojimo metu šeimoje nieko, išskyrus minėtus sutuoktinius, nebuvo, tai žemė asmeninės nuosavybės teise priklausė tik vienam šeimos galvai Matui Didžklapiui.

Vyriausiasis Lietuvos tribunolas išaiškino, kad nors paprotys yra materialiosios teisės dalis, jį taikyti galima tiek, kiek leidžia įstatymai. 1861 m. vasario 19 d. Bendrieji valstiečių nuostatai (Vysochajshe utverzhdennoe Obshee Polozhenie o krest'janah...) (135 str.) leido valsčių teismams visas jų kompetencijai priskirtas valstiečių civilines bylas spręsti vadovaujantis vietos papročiais, tačiau ši nuostata susijusi ne su nagrinėjamos bylos esme, o būtent su paties valsčiaus teismo, kaip ypatingo luominio valstiečių teismo, esme. Nepriklausomos Lietuvos teismų sistemoje valstiečių valsčiaus teismų nėra. Nėra pagrindo teigti, kad bendri visiems piliečiams teismai, turintys bylas spręsti vadovaudamiesi bendraisiais įstatymais, turėtų taikyti papročius nagrinėdami visas civilines bylas, kurios anksčiau priklausė valsčių teismų jurisdikcijai. Jeigu nagrinėdamas paveldėjimo bylas tarp asmenų, anksčiau priklausiusių valstiečių luomui, teismas privalo taikyti vietinius papročius, tai vyksta ne dėl to, kad anksčiau valsčiaus teismai visas civilines bylas nagrinėjo papročių pagrindu, o dėl to, kad iki 1921 m. gruodžio 2 d. civiliniuose įstatymuose padarytų pakeitimų galiojęs Bendrųjų valstiečių nuostatų 13 straipsnis leisdavo visiems, ne tik valsčiaus, teismams valstiečių paveldėjimo byloje remtis vietiniais papročiais.

Tribunolo nuomone, šioje byloje apygardos teismas turėjo vadovautis ne Bendrųjų valstiečių nuostatų 135 straipsniu, o 13 straipsniu – „...šiuo gi pastaruoju straipsniu valstiečiams „leidžiama“ naudotis vietos papročiais, bet neįsakoma teismui taikinti *ex officio* paprotį; kadangi „leidžiama“, tai bylininkui valstiečiui pareikalavus teismas privalo paremti sprendimą papročiu, o pastarajo buvimą ir imperatyvą Teismas nustato pačių bylininkų pateiktais jam papročio įrodymais; jeigu gi bylininkė Navidonskienė šia leista jai teise nepasinaudojo ir papročiu nesirėmė, tai teismas tegalėjęs spręsti bylą įstatymais dėl paveldėjimo, o ne papročiu; pagaliau ir Civ. Proc. įst. 10¹ str. sako, kad kuomet papročio taikymas nėra privalomas, o tebėra leidžiamas – tas kaip tik čion ir yra, – tai teismas taikina jį pareikalavus bylinin-

kui; vadinasi – šiuo atžvilgiu Apygardos Teismas įstatymų taisyklių neperžengė“. Tribunolas paliko nepakeistą Šiaulių apygardos teismo sprendimą – Valerijos Navidonskienės kasacinį skundą atmetė.

Mūsų nuomone, būtent šis Tribunolo kasacinis sprendimas labiausiai susiaurino papročio taikymo sritį Lietuvoje. Pagal neigiamos reikšmės papročio likimui laipsnį jis prilyginamas 1921 m. gruodžio 2 d. įstatymui (jį išnagrinėjome ankstesniame straipsnyje: Machovenko, 2022). Panaikinus specialią valstiečių paveldėjimo tvarką ir neperduodant bendrosios kompetencijos teismams bylų, anksčiau sprendžiamų valsčiaus teismų papročių pagrindu, buvo nulemta papročių ateitis. Nutrukus tarp valstiečių paveldėjimo santykiams, atsiradusiems iki 1921 m. gruodžio 2 d. įstatymo, paprotys būtų taikomas vis rečiau. Tikriausiai paprotys būtų išlikęs prekybos ir bankininkystės srityje. Pagrindine kryptingą laipsniško papročio išstūmimo priežastimi M. Maksimaitis įvardijo nepasitenkinimą teismų nenuoseklumu arba taikant, arba atsisakant taikyti paprotį panašiose bylose, pateikiant įvairias papročių interpretacijas (Maksimaitis, 2001, p. 112). Atrodo, kad teismų praktikos nenuoseklumas vargu ar galėjo paskatinti atsisakyti papročio, juolab kad šis trūkumas galėjo būti ištaisytas apeliacinės ir kasacinės instancijų pastangomis. Minėti kasaciniai sprendimai, mūsų nuomone, rodo Tribunolo pastangas suformuoti tokią vienodą praktiką. Pakanka peržvelgti vieną ar du Tribunolo kasacinių sprendimų tomus, kad įsitikintumėte, jog teismai nenuosekliai ir klaidingai taikė įstatymus, tačiau tai netapo priežastimi įstatymams atimesti.

Mūsų įsitikinimu, papročių išstūmimo priežasties reikia ieškoti bendrojoje politikoje, susijusioje su receptuota teise, kurios dalis buvo papročiai. Visų pirma atkreiptinas dėmesys į dar 1918 m. konstituciskai įtvirtintą nuostatą dėl receptuotos teisės visiško panaikinimo per visapusišką intensyvią nacionalinę teisėkūrą – maksimalizmas, kilęs, manytina, iš tuo metu dominavusio požiūrio į receptuotą teisę kaip svetimą ir iš esmės netinkamą Lietuvos visuomenei; antra, į tuo metu vyravusį (ir būdingą šiuolaikinei literatūrai) apskritai neigiamą partikuliarizmo vertinimą ir siekį pabrėžti priverstinį jo sankcionavimo pobūdį. Žvelgiant į problemą iš 1918 m. pozicijų, siekis panaikinti daugybę luominių feodalinių elementų teisinėje sistemoje, atsikratyti valstybės padalijimo, jos teritorijos aneksijos padarinių, rusifikacijos politikos padarinių, naudojant tokią radikalią priemonę kaip laipsniškas visos receptuotos teisės panaikinimas, yra suprantamas ir pagrįstas. Tačiau sprendžiant klausimą remiantis „bermanistine“ paradigma, partikuliarizmas *per se* nėra blogis, kurį reikia kuo greičiau išnaikinti – tai tik Vakarų teisės tradicijos pliuralizmo išraiška (buvimas joje bendradarbiaujančių ir konkuruojančių teisinių sistemų bei jurisdikcijų), kurią H. J. Bermanas vadina svarbiausiu šios tradicijos bruožu ir varomąja jėga (Berman, 1999, p. 26).

Išvados

1. Vyriausiasis Lietuvos tribunolas kasaciniuose sprendimuose išaiškino, kad teismai valstiečių paveldėjimo bylas pagal paprotį gali spręsti tik tais atvejais, kai paveldėjimo santykiai susiklostė iki 1921 m. gruodžio 2 d. įstatymo įsigaliojimo. Tribunolas nustatė, kad ypatinga valstiečių paveldėjimo tvarka neprieštaravo Konstitucijai, pagal kurią naikinami luomai (*inter alia*, valstiečių luomas) ir skelbiama visų piliečių lygybė prieš įstatymą. Nei luomų panaikinimas, nei 1921 m. gruodžio 2 d. įstatymu panaikinta ypatinga valstiečių paveldėjimo tvarka nereiškia tų teisių, kurios buvo įgytos remiantis vietiniais papročiais tuo metu, kai tokie papročiai galiojo, praradimo. Tribunolas nurodė, kad Konstitucijoje įtvirtinta vyrų ir moterų lygybė nereiškia jų paveldėjimo dalių lygybės ir nepanaikina kitų paveldėjimo ypatybių, atsirandančių remiantis vietiniais valstiečių papročiais.
2. Formuodamas bendrą papročių taikymo praktiką, Tribunolas konstatavo, kad tose ribose, kuriose įstatymų leidėjas leido papročiu veikti, jis galioja ir turi privalomąją galią. Papročio galiojimas nepriklauso nuo to, ar jis taikomas visais panašiais atvejais, ar kai kuriais atvejais nebuvo taikomas,

pavyzdžiui, todėl, kad šalys nesirėmė papročiu ir nereikalavo jo taikyti. Papročio netaikymas tam tikrais atvejais jokių būdu nėra kliūtis taikyti jį kitais atvejais. Vietos papročio egzistavimas turėtų būti įrodytas tik tada, kai jis nėra žinomas teismui. Jeigu teismui jis žinomas, nesvarbu, iš kur teismas žino paprotį. Tai gali būti žinoma ir iš ankstesnių bylų, kurias nagrinėjo teismas, įskaitant ir tas, kuriose dabartiniai proceso dalyviai nedalyvavo.

3. Tribunolas susiaurino papročių taikymo sritį. Ypač nepalankus papročiu buvo Tribunolo 1924 m. vasario 1 d. kasacinis sprendimas nr. 34, juo nustatyta: nėra pagrindo teigti, kad bendri visiems piliečiams teismai, turintys bylas spręsti vadovaudamiesi bendraisiais įstatymais, turėtų taikyti papročius nagrinėdami visas civilines bylas, kurios anksčiau priklausė luominių valsčių teismų jurisdikcijai.
4. Papročių išstūmimo iš apyvartos priešasčių reikia ieškoti bendroje negatyvioje politikoje receptuotos teisės atžvilgiu. Vietiniai papročiai buvo receptuotos teisės dalis ir jos partikuliarizmo išraiška, todėl buvo palapinsniui naikinami.

Literatūra

Teisės aktai

Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai (Valstybės tarybos priimta 1918 m. lapkričio mėn. 2 d.) (1918). *Lietuvos aidas*, 1918-11-13, 130(178).

Civilinių įstatymų pakeitimas ir papildymas (1922). *Vyriausybės žinios*, 85-732.

Vysochajshe utverzhdenoe Obshee Polozhenie o krest'janah, vyshedshih iz krepostnoj zavisimosti 19 fevralja 1861 g. *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii*, № 36657 (Sobranie Vtoroe, t. 36, ch. 1, s. 141–169).

Zakony grazhdanskiye (Svod Zakonov, t. X, ch. I izd. 1914 g., po Prod. 1914 g.) s vključeniem uzakonenij, posledovavshih v porjadke 87 st. osn. zak. i raz'jasnenij Pravitel'stvujushhego Senata s 1866 g. po 1 Oktjabrja 1915 g. (1916). Sostavil V. V. Isachenko. Petrograd.

Ob izmenenii i dopolnenii nekotoryh postanovlenij o krest'janskom zemlevladienii: Vysochajshe utverzhdennyj odobrennyj Gosudarstvennym sovetom i Gosudarstvennoju dumoju zakon 14 ijunja 1910 g. 3 *PSZ*, t. 30, № 33743. Sobranie uzakonenij, 1910, 19 ijunja. Otd. I, st. 1043.

O preobrazovanii mestnogo suda: Vysochajshe utverzhdennyj odobrennyj Gosudarstvennym sovetom i Gosudarstvennoju dumoju zakon 15 ijunja 1912 g. 3 *PSZ*, t. 32, № 37328. Sobranie uzakonenij, 1912, 27 ijunja. Otd. I, st. 1003. *Svod Zakonov Rossijskoj Imperii. Tom X, Chast' I. Svod Zakonov Grazhdanskih* (1914). Petrograd.

Imennoj Vysochajshij Ukaz, dannij Senatu „O dopolnenii nekotoryh postanovlenij dejstvujushhego zakona, kasajushhhsja krest'janskogo zemlevladienija i zemlepol'zovanija“. *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii* (1909). Sobranie tret'e. SPb., t. XXVI, 1906 god, otdelenie pervoe, № 28528.

Specialioji literatūra

Andriulis, V., et al. (2002). *Lietuvos teisės istorija*: vadovėlis. Vilnius: Justitia.

Berman, H. J. (1999). *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vertė Arvydas Šliogeris. Vilnius: Pradai.

Machovenko, J. (2022). Teisinių papročių taikymas Lietuvoje 1918–1919 m. *Teisė*, 123, 38–49, <https://doi.org/10.15388/Teise.2022.123.3>

Maksimaitis, M. (2001). *Lietuvos teisės šaltiniai 1918–1940 metais*. Vilnius: Justitia.

Praktinė medžiaga

Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1924 m. sausio 16 d. sprendimas nr. 9 byloje Jevos Šimienienės ir kt. su Zofija Strazdiene. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1929). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1924 metų. Kaunas, p. 13–15.

Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1924 m. vasario 1 d. sprendimas nr. 34 byloje Valerijos Navidonskienės su Igno Didklopiu. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1929). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1924 metų. Kaunas, p. 25–28.

Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1924 m. vasario 27 d. sprendimas nr. 71 byloje Onos Naciuvienės su Pranu ir Aleksandru Paulauskais. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1929). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1924 metų. Kaunas, p. 59–61.

- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1925 m. gegužės 20 d. sprendimas nr. 234 byloje Evos Naglienės su Vincu Nagliu. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1930). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1925 metų. Kaunas, p. 85–87.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1925 m. gruodžio 14 d. sprendimas nr. 489 byloje Anetės Mikolajunaitės-Tonkūnienės su Juozu Mikolajūnu ir kt. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1930). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1925 metų. Kaunas, p. 192–193.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1926 m. kovo 29 d. sprendimas nr. 113 byloje Aleksandros Veličkaitės su Kaziu Velička. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1930). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1926 metų. Kaunas, p. 54–56.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1926 m. rugsėjo 13 d. sprendimas nr. 250 byloje Stasio Maračinskio ir kt. su Elžbieta ir Jonu Baneliais. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1930). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1926 metų. Kaunas, p. 105–107.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1926 m. lapkričio 23/30 d. sprendimas nr. 397 byloje Monikos Puodžiūnaitės su Jurgiu Puodžiūnu. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1930). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1926 metų. Kaunas, p. 164–166.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. sausio 17 d. sprendimas nr. 39 byloje Magdalenos Durienės ir kt. su Paulina ir Pranu Ilevičiais. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1930). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1927 metų. Kaunas, p. 10–11.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. vasario 1 d. sprendimas nr. 119 byloje Ziužienės ir kt. su Salomėja Paliliūniene. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1930). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1927 metų. Kaunas, p. 38–39.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. gegužės 25 d. sprendimas nr. 453 byloje Aleksandros Kazakauskienės. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1930). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1927 metų. Kaunas, p. 121.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. birželio 2 d. sprendimas nr. 479 byloje Elenos Tamošiūnaitės su Jonu ir kt. Tamošiūnais. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1930). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1927 metų. Kaunas, p. 129–130.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. spalio 5/12 d. sprendimas nr. 609 byloje Juozo Žiuku su Adomu Žiuku. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1930). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1927 metų. Kaunas, p. 173–175.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. spalio 25 d. sprendimas nr. 663 byloje Prano ir Kazio Ketvirčių su Mare Ketvirtaite. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1930). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1927 metų. Kaunas, p. 38–39.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. lapkričio 17 d. sprendimas nr. 712 byloje Marijonos Banienės su Jule Baniene. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1930). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1927 metų. Kaunas, p. 213.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1927 m. gruodžio 1 d. sprendimas nr. 743 byloje Ameriko Janeliūno su Salomėja Janeiūniene. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1930). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1927 metų. Kaunas, p. 219–220.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1928 m. sausio 17 d. sprendimas nr. 52 byloje Vaclovo ir kt. Kelių su Viktorija Keliene. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1931). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1928 metų. Kaunas, p. 32–33.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1928 m. kovo 29 d. sprendimas nr. 248 byloje Adomo Volungevičiaus. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1931). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1928 metų. Kaunas, p. 93–94.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1928 m. lapkričio 8 d. sprendimas nr. 633 byloje Emilijono Skirgailos. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1931). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1928 metų. Kaunas, p. 186.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1930 m. sausio 8 d. sprendimas nr. 13 byloje Baltromiejaus ir Aleksandros Stanevičių. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1932). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1930 metų. Kaunas, p. 4.
- Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1930 m. sausio 10 d. sprendimas nr. 35 byloje Juozo Danieliaus. *Vyriausiojo tribunolo civilinių kasacinių bylų sprendimų rinkinys* (1932). Paruošė ir išleido Z. Toliušis ir V. Požela. 1930 metų. Kaunas, p. 14–16.

Kiti šaltiniai

Valstiečiai. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* (2022) [interaktyvus]. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/valstieciai/> [žiūrėta 2022 m. kovo 10 d.].

The Jurisprudence of the Supreme Tribunal of the Lithuanian Republic in the Application of Local Customs in Peasantry Inheritance Cases

Jevgenij Machovenko

(Vilnius University)

Anatolij Lytvynenko

(Baltic International Academy, University of Robert Gordon)

S u m m a r y

This article examines the cassational judgments of the Supreme Tribunal of Lithuanian Republic in peasantry inheritance cases, adjudicated in the 1920s and 1930s. The authors aim to describe the case law on the application of local customs and to determine whether the Supreme Tribunal of the Republic of Lithuania sought to expand, or reverse, to taper the scope of application of local customs.

The Supreme Tribunal of the Lithuanian Republic clarified in its cassational judgments that the courts can adjudicate peasantry inheritance cases according to local customs only when where the inheritance relations took place before the changes to the civil law, which were made in 1921. The Supreme Tribunal of the Lithuanian Republic had established that a special order of inheritance among the peasantry did not contradict the Constitution, according to which the castes (*inter alia* the peasantry caste) are hereinafter extinct, proclaiming the equality of all citizens before the Law. Neither the abolition of castes, nor the abolition of a special order of peasantry inheritance in 1921 meant the loss of those rights, which had been acquired on the basis of local customs at the time when such local customs were in force. The Supreme Tribunal stated that the equality of men and women enshrined in the Constitution does not mean the equality of their parts of inheritance and does not eliminate other characteristics of inheritance that arise upon on local customs of the peasantry.

While forming the practice of applying the common local customs, the Tribunal found that within the limits in which the legislator allowed local customs to be in force, they are valid and have binding force. The validity of the local customs does not depend on whether they apply in all similar cases, or whether they have not been applied in some cases, for example, because the parties did not refer to the local customs and did not insist on their application. The non-application of the local customs in some cases is by no means an obstacle to their application in other cases. The existence of the local customs should be proven only when they are not known to the court. If the court is acknowledged with the customs, it does not matter from what source the court is acknowledged with them. This can also be known from previous cases that the court had adjudicated before, including those cases, in which the current parties of the case did not participate in.

The Tribunal tapered the scope of the local custom. The cassational decision of the Supreme Tribunal of February 1, 1924 no. 34 established, that there is no reason to claim that the courts, that are common to all citizens and have to adjudicate cases according to the General Law, should apply custom to all civil cases, which formerly belonged to the jurisdiction of the peasantry courts.

The reasons for putting the local customs out of circulation should be found in a generally negative policy regarding the Law that was in force in Lithuania before the First World War, which had to be taken over. Local customs were a constituent of pre-war law and were an expression of its particularism, and were therefore gradually abolished.

Vyriausiojo Lietuvos tribunolo praktika taikant papročius valstiečių paveldėjimo bylose

Jevgenij Machovenko

(Vilniaus universitetas)

Anatolij Lytvynenko

(Baltijos tarptautinė akademija, Roberto Gordono universitetas)

S a n t r a u k a

Šiame straipsnyje nagrinėjami XX a. trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių Vyriausiojo Lietuvos tribunolo kasaciniai sprendimai valstiečių paveldėjimo bylose. Autoriai siekia apibūdinti teismų praktiką dėl vietinių papročių taikymo; nustatyti, Vyriausiasis Lietuvos tribunolas siekė išplėsti ar susiaurinti vietos papročių taikymo sritį.

Vyriausiasis Lietuvos tribunolas kasaciniuose sprendimuose išaiškino, kad teismai valstiečių paveldėjimo bylas pagal vietinius papročius gali spręsti tik tais atvejais, kai paveldėjimo santykiai susiklostė iki civilinių įstatymų pakeitimų, padarytų 1921 metais. Tribunolas nustatė, kad ypatinga valstiečių paveldėjimo tvarka neprieštaravo Konstitucijai, pagal kurią naikinami luomai (*inter alia*, valstiečių luomas) ir skelbiama visų piliečių lygybė prieš įstatymą. Nei luomų

panaikinimas, nei 1921 metais panaikinta ypatinga valstiečių paveldėjimo tvarka nereiškia tų teisių, kurios buvo įgytos remiantis vietiniais papročiais tuo metu, kai tokie vietiniai papročiai galiojo, praradimo. Tribunolas nurodė, kad Konstitucijoje įtvirtinta vyrų ir moterų lygybė nereiškia jų paveldėjimo dalių lygybės ir nepanaikina kitų paveldėjimo ypatybių, atsirandančių remiantis vietiniais valstiečių papročiais.

Formuodamas bendrą vietinių papročių taikymo praktiką, Tribunolas konstatavo, kad tose ribose, kuriose įstatymų leidėjas leido vietiniams papročiams veikti, jie galioja ir turi privalomąją galią. Vietinių papročių galiojimas nepriklauso nuo to, ar jie taikomi visais panašiais atvejais, ar kai kuriais atvejais nebuvo taikomi, pavyzdžiui, todėl, kad šalys nesirėmė vietiniais papročiais ir nereikalavo jų taikyti. Vietinių papročių netaikymas tam tikrais atvejais jokių būdu nėra kliūtis taikyti juos kitais atvejais. Vietinių papročių egzistavimas turėtų būti įrodytas tik tada, kai jie nėra žinomi teismui. Jeigu teismui jie žinomi, nesvarbu, iš kurio šaltinio teismas žino papročius. Tai gali būti žinoma ir iš ankstesnių bylų, kurias nagrinėjo teismas, įskaitant ir tas, kuriose dabartiniai proceso dalyviai nedalyvavo.

Tribunolas susiaurino vietinių papročių taikymo sritį. Ypač nepalankus vietiniams papročiams buvo 1924 metų vasario 1 dienos Vyriausiojo Lietuvos tribunolo kasacinis sprendimas nr. 34, juo nustatyta: nėra pagrindo teigti, kad bendri visiems piliečiams teismai, turintys bylas spręsti vadovaudamiesi bendraisiais įstatymais, turėtų taikyti papročius nagrinėdami visas civilines bylas, kurios anksčiau priklausė valstiečių teismų jurisdikcijai.

Vietinių papročių išstūmimo iš apyvartos priežasčių reikia ieškoti bendroje negatyvioje politikoje iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje galiojusios teisės, kurią teko perimti, atžvilgiu. Vietiniai papročiai buvo ikikarinės teisės dalis ir jos partikuliarizmo išraiška, todėl buvo palaiapsniui panaikinami.

Jevgenij Machovenko yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros profesorius, Teisės istorijos mokslo centro vadovas. Mokslinių interesų sritys – teisės istorija, teisės teorija, konstitucinė teisė.

Jevgenij Machovenko is a Professor at the Department of Public Law, Faculty of Law, Vilnius University, and the head of the Legal History Research Center. Areas of scientific interests – history of Law, theory of Law, constitutional Law.

Anatolij Lytvynenko is a doctoral candidate at Baltic International Academy and the University of Robert Gordon. His doctoral thesis is titled *A right to confidentiality in the system of healthcare: the court practice of the EU states*. His scientific interests involve: Human Rights Law, Medical Law, Civil Law, History of Law.

Anatolij Lytvynenko yra Baltijos tarptautinės akademijos ir Roberto Gordono universiteto doktorantas. Jo daktaro disertacija „Teisė į konfidencialumą sveikatos priežiūros sistemoje: ES valstybių teismų praktika“. Autoriaus moksliniai interesai: žmogaus teisių teisė, medicinos teisė, civilinė teisė, teisės istorija.